

Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia*. Franse vertaling door Simon de Hesdin en Nicolas de Gonesse. Brugge (?), Drukker van de Flavius Josephus, voor 1477. In folio; alleen volumen 2, afgesneden randen, 373 x 251 mm. Granietband van bruin kalfsleder, 18e-eeuws. Herkomst: Baronie van Boelare (initiaal met wapen); Charles-François de Merode, vorst van Rubempré (handgeschreven en gedrukt ex-libris); stedelijk boekenbestand (stempel).

INC C 176 RP

Bibliografie

Le cinquième centenaire de l'imprimerie dans les anciens Pays-Bas: exposition à la Bibliothèque royale Albert 1er, du 11 septembre au 27 octobre 1973, tent.cat., Brussel, 1973, pp. 182-194;

M. SMEYERS, *L'art de la miniature flamande: du VIIIe au XVIe siècle*, Doornik, 1988;

B. BRINKMANN, *Die Flämische Buchmalerei am ende des Burgunderreichs. Der Meister des Dresdener Gebetbuchs und die Minaturisten seiner Zeit*, Turnhout, 1997.

In de eerste helft van de eerste eeuw na Christus schreef de Romeinse historicus Valerius Maximus het boek *Facta et dicta memorabilia*, een verzameling van exempla die hij in de Romeinse geschiedenis vond en die hij bijeenbracht ten gerieve van de retoren. De auteur droeg zijn tekst op aan keizer Tiberius. Het werk telt negen boeken die naar thema zijn ingedeeld en waarbij elk boek een moreel of filosofisch concept voorstelt. Zowel in de Oudheid als in de Middeleeuwen waren de *Facta et dicta memorabilia* populair. Aan het einde van de 14e eeuw werd het werk in het Frans vertaald. Simon de Hesdin, een hospitaalridder van de Orde van Sint-Jan van Jeruzalem, vatte deze taak aan in 1375, wellicht op verzoek van de Franse koning Karel v. Hij overleed echter vrij plots in 1383, toen hij de hem toevertrouwde opdracht nog niet beëindigd had. Hij was niet verder gekomen dan het vijfde hoofdstuk van het zevende boek. Enkele jaren later, omstreeks 1400, voltooidde Nicolas de Gonesse, meester in de kunsten en de theologie, de vertaling in opdracht van hertog Jean de Berry, een groot liefhebber van boeken. Op de eerste dag van het jaar 1402 ontving de hertog als nieuwjaarsgeschenk het opdrachtexemplaar van de volledige tekst. Het handschrift wordt vandaag bewaard in de Bibliothèque nationale de France.

Het hier gepresenteerde boek is het tweede volume van de Franse editio princeps van *Facta et dicta memorabilia*, met de boeken vijf tot negen. Door het ontbreken van een colofon is het niet gemakkelijk dit gedrukte werk te dateren en te lokaliseren. Op grond van het onderzoek van de lettertekens en de bewaarde exemplaren meenden sommige auteurs dat deze incunabel in Brugge of althans in een typografisch centrum in de Bourgondische Zuidelijke Nederlanden werd geproduceerd. Met betrekking tot de datering van het boek kan een terminus ante quem worden voorgesteld, dankzij de ontdekking van een handgeschreven ex-libris van 1477 in een exemplaar dat in de Library of Congress in Washington wordt bewaard. Over de identiteit van de drukker hebben we geen zekerheid. Hij heeft de noodnaam Drukker van de Flavius Josephus gekregen en, behalve de *Facta et dicta*, worden aan hem vier drukken uit de periode 1475-1477 toegeschreven: Flavius Josephus' *De Bello Judaico*, een *Abrégé de la destruction de Troie*, een *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine en *Le temple de Mars* van Jacques Molinet. De *Facta et dicta memorabilia* zouden dus omstreeks 1475-1477 in de Bourgondische Zuidelijke Nederlanden, wellicht in Brugge, zijn gedrukt door de Drukker van de Flavius Josephus.

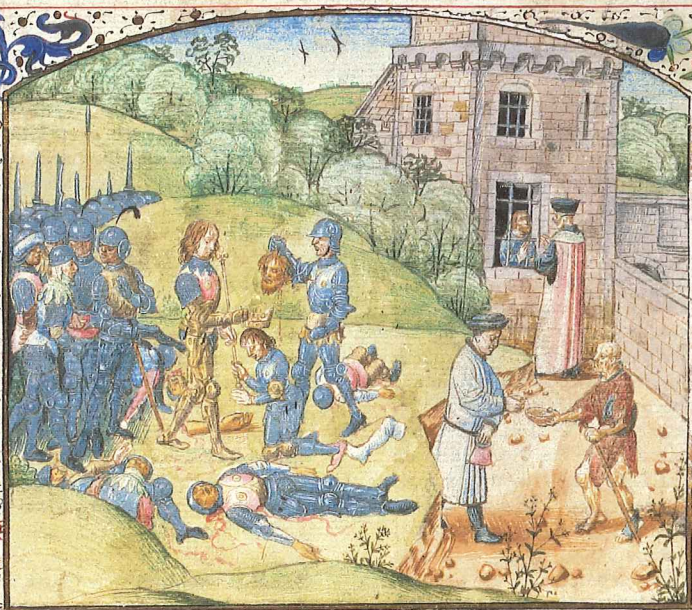
De Koninklijke Bibliotheek van België bewaart twee exemplaren van deze druk, waarvan er één volledig is. We tonen echter liever het onvolledige exemplaar, dat

zich onderscheidt door de kwaliteit en rijkdom van de verluchtingen. In dit verband herinneren wij eraan dat de eerste incunabelen om esthetische en technische redenen nog met de hand werden versierd. De typografen lieten daartoe bepaalde ruimtes leeg. Net zoals in de middeleeuwse manuscripten, bracht een rubricator in de gedrukte tekst met de hand tekens aan om het geheel overzichtelijker te maken en bijgevolg het lezen te vergemakkelijken. Hij kon daartoe een heel arsenaal hulpmiddelen gebruiken: minder of meer versierde initialen, gehoogde initialen, paragraaftekens, lopende titels, een doorlopende paginering en zo meer. Ons exemplaar van het werk van Valerius Maximus vertoont nog sporen van deze praktijk.

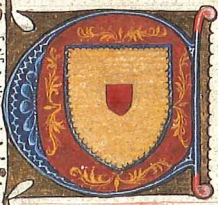
Op grond van de randversiering – acanthusbladeren en geschilderde bloemen – kon het werk in verband worden gebracht met de Gents-Brugse school, een stroming van het einde van de 15e eeuw. De stijl en de vitaliteit van de enigszins gedrongen personages met dikke handen en platte gezichten wijzen in de richting van een anonieme miniaturist die tussen 1470 en 1490 in Brugge werkte en die de noodnaam Meester van het getijdenboek van Dresden kreeg, naar een handschrift dat in de Sächsische Landesbibliothek in Dresden wordt bewaard. De indrukwekkende frontispices van de Valerius Maximus en hun rijke versiering suggereren niet alleen dat dit boek bestemd was voor welgestelde klanten, maar ook dat het de bedoeling was een product aan te bieden dat de luxehandschriften imiteerde die zo in de smaak vielen bij de Bourgondische hertogen en hun omgeving. Het afgebeelde frontispice is dat van boek 5, met daaronder in de initiaal C, het wapen van de baronie van Boelare.

Deze *Facta et dicta memorabilia* bevestigen dat de boekdrukkunst in de 15e eeuw niet af te rekenen had met wantrouwen vanwege de andere boekambachten. Overigens zijn heel wat kopiisten later drukker geworden. Een beroemd voorbeeld is Peter Schöffer, de eerste medewerker van Johannes Gutenberg, die met hem zijn vermaarde bijbel drukte. Soms stonden gedrukte werken model voor handschriften. De grote bibliofiel Raphaël de Mercatellis, een bastaardzoon van Filips de Goede, liet incunabelen heel nauwgezet kopiëren voor zijn eigen bibliotheek. Het is duidelijk dat incunabelen en handschriften naast elkaar bestonden en elkaar wederzijds beïnvloedden. Gaandeweg zou het gedrukte werk echter de overhand krijgen op het manuscript.

Renaud Adam

¶ Cyp sentent le anquiesme liure
de valere/dont le premier eschappire
determine de clemence et humanite

y commence
valeri? son
quint liure/
lequel a dix
chappitres/
selon ce quil
appert en la
poursuite /

Le premier est de humanite et de cle-
mence/ Et dist valerius quil ne sçet
donner a liberalite/de laquelle il a ple
en la fin du quart liure plus telle co-
paignie que ces deux/ Cest a dire ql
affiert bien/apres ce quil a parle de
liberalite/quil parle de humanite et
de bonnairte Et dist ainsi ¶ Acteur
Que les compaignies douway ie a
liberalite/habilles et affreans a elle/
q humanite et clemence/ Car elles

deservent vne meisme maniere de
loenge/desquelles la premiere est
dōnee a souffraite/et la prochaime
apres a empeschement/et a la tierce
a douteuse fortune ¶ Translateur
Cest a dire que liberalite/de laquelle il
a parle premierement en la fin du
quart liure/se moultre a ceulx qui
sont si pures et souffraitez/quilz
ont mestier quon leur soit large et
liberal/La prochaime apres / cest a
dire humanite se moultre en occi-
patōn/Cest a dire a ceulx qui sont oc-
cuz de maladie / ou ensonniez de
leurs corps/de prison/ou autrement
La tierce est moultre en douteuse
fortune/Cest a dire clemence/laquelle
se moultre vers ceulx qui par leur
maluaise fortune sont cheuz en da-
gier/ou peril de leurs corps / ou de
leurs biens/et sur qui on a puillan-
ce et seignourie de pugnir et de par-
donner ¶ Acteur ¶ Et ia soit il que